

**Гельбак Анжела Миколаївна,
кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри педагогіки,
психології і корекційної освіти
Кіровоградського обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти
імені Василя Сухомлинського**

**СТАНОВЛЕННЯ ПІДЛІТКА
В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО ПЕРІОДУ**

***Анотація.** Пропонована стаття присвячена теоретичному аналізу впливу соціальних змін на особистість у підлітковому віці. Проблеми, що закономірно виникають у ситуації розвитку суспільства в процесі трансформації, є актуальними не тільки у вітчизняній, а й у світовій науці й практиці. Аналізувати перехідні процеси вкрай складно, адже одна із серйозних особливостей перехідного періоду або системної кризи полягає у високому ступені невизначеності. Мета статті — виявлення залежності становлення підлітка від стану інституту сім'ї, освітніх трансформацій, процесів, що відбуваються в суспільстві і державі.*

Ключові слова: *перехідний період, психологічна криза, вікова криза, трансформації, соціальна ситуація розвитку.*

Гельбак Анжела Николаевна

**СТАНОВЛЕНИЕ ПОДРОСТКА В УСЛОВИЯХ
ТРАНСФОРМАЦИОННОГО ПЕРИОДА**

***Аннотация.** Предлагаемая статья посвящена теоретическому анализу влияния социальных изменений на личность в подростковом возрасте. Проблемы, закономерно возникающие в ситуации развития общества в процессе трансформации, являются актуальными не только в отечественной, но и в мировой науке и практике. Анализировать переходные процессы крайне сложно, ведь одна из серьезных особенностей переходного периода или системного кризиса заключается в высокой степени неопределенности. Цель статьи — выявление зависимости становления подростка от состояния института семьи, образовательных трансформаций, процессов, которые происходят в обществе и государстве.*

Ключевые слова: *переходный период, психологический кризис, возрастной кризис, трансформации, социальная ситуация развития.*

TEENAGER'S FORMATION IN TRANSFORMATIONAL PERIOD

Abstract. *The offered article is devoted to the theoretical analysis of social changes influence on personality in teens. Problems which appropriately arise up in the situation of society's development in the process of transformation are actual not only in home but also in the world science and practice. It is extremely difficult to analyze transitional processes, because one of the most serious features of transitional period or systematic crisis includes the high degree of vagueness. The aim of the article is finding out the dependence of peculiarities of teenager's formation from the situation of Family Institute's development, from educational transformations and processes which are going on in the society and state.*

Key words: *transitional period, psychological crisis, age crisis, transformations, social situation of development.*

Постановка проблеми

Історія суспільства — це постійний процес розвитку і посилення людської індивідуальності. Психологічну зміну структури особистості, її характеру й таланту в процесі індивідуального розвитку не можна уявити поза категорією історичного часу.

Актуальність теми дослідження. На початку реформ Б. Ломов (1987) звертав увагу вчених на необхідність вивчення психологічних ефектів соціальних процесів. Адже для різних соціальних і вікових категорій людей «вписування» в історичний час відбувається по-різному: одні адаптуються краще, інші — гірше, тому для психології особистості важливо враховувати соціально-вікові диференціації. Накопичення відповідних емпіричних даних і теоретичних узагальнень — важлива умова для побудови теорії особистості в умовах соціальних змін, з одного боку, і теорії особистості в часі життя і часу історії, з іншого боку³.

Отже, для вирішення окресленої проблеми треба її конкретизувати, пов'язавши з віковим статусом особистості. Зокрема, актуальним видається дослідження впливу нестабільних суспільних процесів на особистість у підлітковому віці, оскільки це суттєвий аспект загальної проблеми. Як писав Е. Еріксон, у період отрочтва свідомість підлітка є особливо чутливою до ідеологічного потенціалу суспільства й похідних від нього ціннісних «способів життя»¹³.

³ Бородачев Ю. И. Личностные характеристики подростков в условиях социальных изменений в России : дис. д-ра психол. наук : 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / Ю. И. Бородачев ; Московский гос. пед. ин-т. — М. : Москов. гос. пед. ин-т, 2006. — 163 с.

¹³ Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. — М. : Прогресс, 1996. — 340 с.

Аналіз основних досліджень та публікацій

Обґрунтованість такого вибору підкріплюється такими положеннями. По-перше, дослідження останніх двох-трьох десятиріч підтверджують, що життєві перспективи і соціальний кругозір індивідууму в різних вікових і соціальних групах зазнали сильного впливу взаємозв'язку зі змінами в суспільстві (К. Абульханова, Г. Андрєєва, О. Байтінгер, А. Дьомін, Н. Журавльова, В. Магун, Д. Фельдштейн та ін.). Серед цих груп широко представлені й підлітки.

По-друге, в підлітковому періоді людина прагне зрозуміти себе і віднайти своє місце в суспільстві, ствердити своє «Я».

На думку Д. Фельдштейна, в підлітковому віці особливою є чутливість дитини до специфічних дій, пов'язаних з проявом її індивідуальності як члена суспільства, що можливо, насамперед, у сфері цінностей і сенсів, орієнтацій на майбутнє і життєвих планів, у сфері соціальних інтересів, домагань і переваг. Ці індивідуальні характеристики, задіяні в психологічне забезпечення активності підлітка у найрізноманітніших сферах життєдіяльності, виступають механізмами входження молодого особистості в соціальне життя суспільства.

Проблема впливу соціальних трансформацій на особистість має важливий для психології організаційно-методичний аспект. На думку Г. Андрєєвої, відповідні дослідження мають бути довгостроковими, наприклад, вони повинні фіксувати психологічні характеристики людей на різних етапах реформ. Тим самим реалізується порівняльно-історичний підхід, який досить рідко застосовується у вітчизняній психології, але саме такий підхід дає можливість врахувати динаміку психологічних характеристик особистості у зв'язку з динамікою соціальних реформ.

Вивчення особистості підлітків в умовах соціальних змін важливе в практичному плані, оскільки саме ці молоді люди через кілька років стануть активними учасниками соціальних, економічних і політичних процесів у нашому суспільстві. Знання історичних тенденцій розвитку особистості підлітка створює передумови для соціальних прогнозів, для розробки науково обґрунтованих соціальних і педагогічних проєктів, зокрема на базі освітніх і виховних установ. Тому опис і психологічний аналіз підлітків сьогодення в контексті глобальних суспільних трансформацій видається актуальним.

Відтак, *метою* нашого дослідження є аналіз сучасних теоретичних підходів щодо впливу суспільних трансформацій на становлення особистості підлітка. Для досягнення поставленої мети нам потрібно розв'язати низку практичних завдань: розглянути сучасні підходи щодо особливостей підліткового віку, виокремити основні чинники, які впливають на розвиток та становлення підлітка.

Виклад основного матеріалу

Перехідний період — найважчий час для особистості. Відбувається зміна світогляду, розчарування в ідеалах, крах ілюзій. Але це і найцікавіший період, коли особистість вступає в новий етап свого розвитку, нове коло спілкування, нову субкультуру, до якої вона, нарешті, доросла. Підлітки – це майбутні активні учасники соціальних процесів. Але слід зважати на обмеженість їхнього життєвого досвіду, несформованість уявлення щодо морально-етичних цінностей. Окрім того, проблеми пов'язані з особливостями підліткового віку, посилюються психофізіологічним дисбалансом, що виражається у неадекватності наявності «дорослих» потреб і бажань та можливостей їх реалізації. Проте вважається, що саме ця вікова категорія є показовим «барометром» перебігу суспільних процесів.

«Рух до зони змін» — саме так характеризує період отрочества й дорослішання Ф. Дольто⁶. Підлітковий вік часто називають перехідним, періодом «бурі і натиску», «гормонального вибуху» і пубертату — відтак, складним періодом, пов'язаним з кризами розвитку. В цей час відбувається перехід від дитини до дорослого у всіх сферах — фізичній (конституціональній), фізіологічній, особистісній (етичній, інтелектуальній, соціальній).

Зростання і дозрівання — нерозривні процеси, що стають основою для розвитку. Розвиток — це процес зміни психічних функцій, зокрема, і індивідууму в цілому під впливом взаємодії з іншими людьми і при опануванні провідною діяльністю. Всі фізіологічні зміни в організмі підлітка стали предметом обговорення вчених різної теоретичної орієнтації.

З погляду соціогенетичного (соціологізаторського) підходу можна сформулювати будь-яку якість особистості, лише створивши необхідні умови для її появи. Ті, хто дотримуються іншого підходу — біогенетичного (біологізаторського), вважають, що в індивідуумі детермінантою всього є лише біологічне, вроджене. Друге твердження властиве психоаналізу. Але і перша, і друга думка не зовсім вірні, оскільки ігнорувати значення несвідомого, тобто вродженого, у формуванні особистості дитини і підлітка, на чому наполягали представники біологізаторського підходу, помилково. Звернемося до деяких досліджень.

Засновник психоаналізу З. Фрейд всі зміни в особистості підлітка пояснював біологічними законами, які, на його погляд, і створюють кризи, призводять до неслухняності. Тому труднощі дорослішання обійти неможливо. Цікаво, що деякі з представників фрейдизму стверджували, що вир пристрастей слугує ознакою нормального розвитку підлітка, а відсутність таких проявів є ознакою затримки психічного розвитку. Дуже багато підліткових реакцій фрейдизм пояснював

⁶ Дольто Ф. На стороне подростка / Ф. Дольто ; пер. с фр. А. К. Борисовой ; предисл. М. М. Безруких. — Екатеринбург : Рама Паблишинг, 2010. — 423 с. — (Серия «Авторитетные детские психологи»).

інстинктами. Наприклад, агресивність розумілася як прояв інстинкту донатос (смерті і руйнування), якщо підліток не знаходив гідного сексуального заміщення¹².

Інший підхід, також традиційний, зміни настрою і непередбачуваність поведінки підлітка пояснює інакше. Представники культурної антропології М. Мід і Р. Бенедікт довели, що в культурах, де підлітки рано переймають на себе обов'язки дорослих, не простежується криз підліткового віку, немає і непередбачуваності в поведінці. Наприклад, китайські підлітки з Гонконгу мають менше конфліктів з батьками, чим їхні однолітки із західних культур. Учені пояснюють це особливостями культурних традицій і доброю адаптацією. У підлітків, які погано пристосовуються до змінних умов, «буря і натиск» виявляються і на подальших етапах розвитку.

Настання статевої зрілості не є для них важливим фактом, оскільки плем'я вирішує, чи варто готувати їх до шлюбної церемонії⁷.

З погляду Р. Бенедікт, існує два типи переходу від дитинства до дорослості: 1) між дитячими обов'язками і способами поведінки дорослих існує розрив; 2) норми і вимоги до дітей і дорослих схожі⁷.

Значний інтерес становить дослідження американських психологів Р. Герріга і Ф. Зімбардо, основою якого став портрет сучасного нормального підлітка. Вони просили підлітків надати згоду із запропонованими твердженнями. На першому місці виявилось твердження «За нормальних обставин я відчуваю себе спокійно». З ним погодилися 91% підлітків. Задоволені життям і зазвичай володіють собою — 90%. Відчувають себе сильними і здоровими 86% підлітків, щасливі — 85%, здатні радіти будь-якому жарту, коли поганий настрій — 83%⁵.

Німецький психолог і філософ Е. Шпрангер розглядав підлітка в культурному аспекті. Він прагнув довести, що переживання зв'язку внутрішнього душевного життя і цінностей суспільного духовного життя здійснюється в діяльності «Я». Підліток у зв'язку з цим рухається до об'єктивного духу істинності, корисності, самовираження, суспільної діяльності, влади як до цінностей і сенсу життя. Підліток «вростає» в культуру трьома способами. Перший – різкий, бурхливий, кризовий. Це певним чином друге народження підлітка, коли він розуміє своє «Я». Другий — плавний, поступовий, безкризовий. Підліток залучається до культури і дорослого життя без потрясінь. У третьому випадку він починає виховувати себе самого, оскільки наділений високою свідомістю⁷.

Дослідження інших учених, наприклад М. Мід, показали, що біологічні чинники у всіх підлітків в різних культурах залишаються незмінними, а до змін схильні передусім інтереси і спрямованість особистості. Було встановлено, що підлітки в культурах Заходу і Сходу значно різняться психологічно. Б. Заззо,

¹² Фрейд З. Избранное / З. Фрейд. — М. : АСТ ЛТД, 1998. — 448 с.

⁷ Казанская В. Подросток. Трудности взросления / В. Казанская. — СПб. : Питер, 2008. — 282 с.

⁵ Герриг Р. Психология и жизнь / Р. Герриг, Ф. Зимбардо. — СПб. : Питер, 2004. — 769 с.

вивчаючи підлітків-буржуа і підлітків-робітників, виявила істотну різницю між ними: другі дорослішали інакше, їх турбувало і тривожило зовсім не те, що їх однолітків із забезпечених сімей. Це занепокоєння було обумовлене різним соціальним станом підлітків⁷.

Дослідження М. Кле також показали, що процеси розвитку обумовлені суспільством і пов'язані з розвитком тіла, мислення, із соціальним життям і самосвідомістю. Учений ототожнював розвиток підлітка з розвитком юнака і вважав, що це послідовна зміна тіла, мислення і його самосвідомості⁷.

Видатний вітчизняний психолог Л. Виготський, виокремивши основні новоутворення підліткового віку, виявив соціальну ситуацію розвитку, де відбувається формування особистості в провідній діяльності, якою є учіння, зробив акцент на стосунках дорослих і підлітків. На останнє положення слід звернути особливу увагу, оскільки дорога до дорослості лежить через отримання певних прав і виконання конкретних дорослих обов'язків⁴.

Відтак, головне в підлітку одні вчені бачили в біологічних, природних особливостях, інші — в соціальних умовах його життя. Однак незалежно вони не простежуються. На це звертала увагу Л. Божович, стверджуючи, що біологічна особливість на кожному етапі виявляється з набутою соціальною в єдності і повному². Втім, як вважав А. Петровський, значиме не середовище взагалі, а мікросередовище, тобто ті певні мікростосунки, які складаються у підлітка з людьми в різних великих і малих групах: конкретні індивідуальні негативні, позитивні або нейтральні стосунки.

Тож що і хто оточує сучасного підлітка? Класична педагогіка, на чолі з В. Сухомлинським, визначила головну в аспекті становлення юної особистості тріаду: «сім'я – школа – громадськість». Яких же трансформацій зазнала кожна із вищезазначених позицій?

Особистісний розвиток підлітка здебільшого детермінований соціальними умовами, серед яких, безумовно, провідна роль належить сім'ї. Сім'я завжди виступає моделлю конкретного історичного періоду розвитку суспільства, відображає його економічні, моральні й духовні суперечності. Тому сучасні економічні перетворення, демографічні проблеми, криза в політиці, культурі — все це відбивається на життєздатності сучасної родини, при цьому поглиблюючи її дезорганізацію.

Сфера взаємин дитини з батьками впродовж усього періоду зростання впливає на формування підлітка: його потребово-мотиваційної сфери, системи ставлення до себе і до довколишніх тощо. У процесі дорослішання ставлення до

⁷ Казанская В. Подросток. Трудности взросления / В. Казанская. — СПб. : Питер, 2008. — 282 с.

⁴ Выготский Л. С. Педология подростка: проблема возраста: сочинения: в 6 т. / Л. С. Выготский. — М., 1984. — Т. 3–4.

² Божович Л. И. Психологический анализ условий формирования и строения гармонической личности / Л. И. Божович // Психология формирования и развития личности. — М. : Наука, 1981. — С. 257–289.

батьків і сім'ї в цілому змінюється, причому в підлітковому віці ці зміни відбуваються особливо інтенсивно і стають відчутно вагомими.

Очевидним є зв'язок між становищем у сім'ї та суспільною кризою, яка торкнулася соціально-політичної, економічної, ідеологічної, моральної, релігійної, екологічної сфер. В умовах трансформації сучасного українського суспільства сім'я переживає складний, неоднозначний період у своєму розвитку, вона перебуває одночасно під впливом соціально-економічних чинників і внутрішніх процесів, що відбуваються у ній.

На думку дослідників, суспільні трансформації призвели до того, що, з одного боку, інститут сім'ї знаходиться в глибокій кризі, з іншого — руйнування старих форм сім'ї веде до виникнення нових альтернативних родинних структур. Проте більшість досліджень свідчить на користь того, що такі процеси супроводжують безліч негативних аспектів, до яких належать погіршення матеріального становища сімей, збільшення смертності серед населення, зниження шлюбності і народжуваності, тенденція сексуальної свободи, скорочення вільного часу, що різко зменшило години сімейного спілкування як у подружжя, так і у батьків з дітьми. До сучасних тенденцій належить і така, що сьогодні «живе» спілкування між людьми поступово заміщується різного роду засобами інформаційного зв'язку, такими як мобільні телефони, інтернет, відеозв'язок (скайп) тощо.

Ще однією негативною тенденцією в українських сім'ях, за статистичними даними, є підвищення коефіцієнту нестабільності шлюбів. Соціологи відзначають також збільшення союзів між чоловіками та жінками поза шлюбом на основі приватної домовленості, збільшення кількості неповних сімей, матерів-одиначок. Серйозною проблемою сучасної української сім'ї є також її конфліктність і пов'язані з нею явища жорстокості і насильства.

Окремі дослідники ведуть мову про порушення основ буття або феномен почуття «бездомності». Сільські жителі масово мігрують у міста. Проблеми втрати домівки переживають наразі й ті співвітчизники, які залишають країну в пошуках кращої долі і заробітків за кордоном¹⁰.

Отже, полімодальна криза у суспільстві суттєво позначилася на сім'ї — торкнулась її норм і цінностей, а також широкого соціального контексту існування, вплинула на виконання основних функцій сім'ї, спричинивши розквіт цілої низки негативних явищ. Специфіка сімейних стосунків може стати для підлітка як психотравматичним, так і реабілітативним фактором (А. Захаров, Д. Ісаєв, Е. Ейдемільлер та ін.).

¹⁰ Молода сім'я в Україні: проблеми становлення та розвитку: тематична доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2002 року. — К. : Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. — 140 с.

Д. Ісаєв вважає, що несприятливі стосунки з батьками, які склалися у підлітка, провокують депривації, позбавляють його вибору правильних життєвих стратегій, заважають конструктивній соціалізації¹.

Між суспільством і особистістю юної людини упродовж багатьох років є освіта. Не секрет, що в сучасних соціальних умовах вчителям надзвичайно важко розуміти і підтримувати своїх учнів. Нове покоління значно відрізняється від попередніх. Вчителям здається, що в шкільному віці вони були зовсім іншими, зазнавали інших труднощів і, головне, їхні проблеми були «гідними», на відміну від тих, що турбують сучасних підлітків.

Нерозуміння своїх учнів і подальше за ним відчуження — важке і поширене явище. Коріння його, на наш погляд, сягає і соціальних стосунків, що різко змінилися, і недостатньо досконалої системи підготовки педагогів, шкільних психологів, соціальних працівників, яка не враховує сучасних соціальних і особистісних трансформацій.

Трансформаційні процеси в освіті спричинені вимогами сьогодення — усвідомленням необхідності переходу від авторитарної до гуманістичної педагогіки. З приходом перебудови 80–90-х років почалася активна гуманізація школи. Багато вчителів-новаторів і викладачів «повстали» проти авторитарних суб'єктно-об'єктних форм взаємодії і методів тоталітарної або директивної освіти. У школі вперше знайшлося місце психологам, які також сприяли підвищенню не стільки рівня освіченості і вихованості школярів, скільки ставили перед собою завдання розвитку і формування здібностей особистості (як учня, так і вчителя).

Традиційна педагогіка в основному має чітку формівну спрямованість.

Традиційний урок передбачає повідомлення, роз'яснення, переконання з боку вчителя та уважного сприймання, обмірковування, запам'ятовування й відтворення почутого з боку учня. Навчально-виховний процес базується на монологах вчителів, а за їх зразком — на монологах учнів. Таку ситуацію П. Блонський ще в 20-ті роки минулого століття назвав «антипсихологічною школою активного вчителя і пасивно-уважних дітей»⁸.

Як показує практика, більшість учителів звертають основну увагу на ті психологічні процеси та якості учнів, які є значущими для навчання, для засвоєння знань, опрацювання й запам'ятовування навчальної інформації, а саме: увага, сприймання, мислення, пам'ять, старанність, дисциплінованість, пунктуальність. Помітно рідше оцінюються такі якості особистості учня, як доброзичливість, чесність, почуття власної гідності, творче мислення, комунікативна гнучкість, здатність мати власну думку та вміння її відстоювати. Проте наявність саме цих якостей створює найсприятливіші умови для вільного без побоювань

¹ Андреева Т. В. Психология современной семьи : монография / Т. В. Андреева. — СПб. : Речь, 2005. — 436 с.

⁸ Легун. О. М. Розвиток у педагогів орієнтації на суб'єкт-суб'єктну взаємодію у процесі післядипломної освіти : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О. М. Легун, 2005. — 200 с.

висловлювання, вияву своїх почуттів, переживань, думок, сумнівів, критичних зауважень з боку учнів, без чого неможливе створення розвивальної ситуації.

Якщо поглянути на ситуацію в школі, то на сьогодні вона є екстремальною. Передусім через брак головного ресурсу – часу, одночасно з намаганням «втиснути» в нього якомога більше предметного змісту. Відтак, звичайні домашні завдання третьокласник виконує протягом усього вечора, завдяки зусиллям усієї сім'ї. Дитина і дорослий разом усвідомлюють ненормальність ситуації і начебто разом відповідають за результат. Але перед ким? Перед учителем, директором, тим, хто запроваджує програму? І всі розводять руками, коли виявляється, що підліток не бажає вчитися, не хоче ходити до школи, поводить ся вкрай погано, абсолютно некерований. Підліток постійно випробовує межі дозволеного.

Учителям не вистачає часу, щоб навчити дитину всього, що знадобиться в житті, а дитині не вистачає часу, щоб про життя подумати. Отже, свідомість дитини формується в умовах вибору «з того, що дають» (тобто, діє принцип обмеження). Тим самим учень позбавлений можливості зрозуміти й спробувати себе в ситуації свободи вибору — усвідомлювати не «те, що дають», а те, що насправді він хоче. А. Маслоу називає цю ситуацію — кризою освітнього простору, адже, ті знання, які учні отримують на уроках, не є актуальними у позаурочній діяльності, і навпаки, знання, уміння і навички, яких діти набувають за межами школи, не можуть застосовуватись у стінах школи¹⁴.

На думку П. Лушина, спроби реформування освіти (а саме: комп'ютеризація чи «болонізація» школи) не привели до принципової зміни традиційного формату авторитарності і роз'яснювально-ілюстративного характеру навчання. Розвиток психічних функцій залишається поза увагою.

Криза в освіті продовжується: діти все менше цікавляться школою і відходять в альтернативні сфери комп'ютерних ігор, телебачення й розваг⁹.

Висновки

Отже, у формуванні особистості підлітка відіграють роль не лише біологічні і психофізіологічні процеси дозрівання (наприклад, зростання і зміна м'язової і кісткової системи), а й розвиток, тобто зміна, психічних функцій і особистості в цілому, яка відбувається під час взаємодії з іншими людьми і опанування провідною учбовою діяльністю. При цьому важливе значення має середовище, що оточує підлітка.

Соціальні обставини визначають тривалість підліткового періоду, наявність або відсутність кризи, конфліктів, труднощів дорослішання і особливості переходу

¹⁴ Maslow A. H. *Motivation and personality* / A. H. Maslow. — N.Y., 1954. — 411 p.

⁹ Лушин П. В. Принципы выживания в условиях системного кризиса / П. В. Лушин // Проблемы сучасної психології: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка; Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. — Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. — Вип. 4. — С. 181–193.

від дитинства до дорослості. Тобто в особі підлітка чисто природне наповнюється соціальним і психологічним вмістом. Виявлено тісну залежність особливості становлення підлітка від стану інституту сім'ї, освітніх трансформацій, процесів, що відбуваються в суспільстві і державі.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі

У цілій низці досліджень зафіксовано зміни в соціальних установках, стереотипах, цінностях, картині світу, формах активності сучасних підлітків. І в науковому, і в практичному планах важливо зрозуміти, в яких напрямках і з яким темпом відбуваються ці зміни, який тип або типи особистостей формуються. Це стане можливим у разі системно організованих довгострокових досліджень.

Список використаних джерел

1. Андреева Т. В. Психология современной семьи : монография / Т. В. Андреева. — СПб. : Речь, 2005. — 436 с.
2. Божович Л. И. Психологический анализ условий формирования и строения гармонической личности / Л. И. Божович // Психология формирования и развития личности. — М. : Наука, 1981. — С. 257–289.
3. Бородачев Ю. И. Личностные характеристики подростков в условиях социальных изменений в России : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / Ю. И. Бородачев ; Московский гос. пед. ин-т. — М. : Москов. гос. пед. ин-т, 2006. — 163 с.
4. Выготский Л. С. Педология подростка: проблема возраста: сочинения: в 6 т. / Л. С. Выготский. — М., 1984. — Т. 3–4.
5. Герриг Р. Психология и жизнь / Р. Герриг, Ф. Зимбардо. — СПб. : Питер, 2004. — 769 с.
6. Дольто Ф. На стороне подростка / Ф. Дольто ; пер. с фр. А. К. Борисовой ; предисл. М. М. Безруких. — Екатеринбург : Рама Паблишинг, 2010. — 423 с. — (Серия «Авторитетные детские психологи»).
7. Казанская В. Подросток. Трудности взросления / В. Казанская. — СПб. : Питер, 2008. — 282 с.
8. Легун. О. М. Розвиток у педагогів орієнтації на суб'єкт-суб'єктну взаємодію у процесі післядипломної освіти: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О. М. Легун, 2005. — 200 с.
9. Лушин П. В. Принципы выживания в условиях системного кризиса / П. В. Лушин // Проблемы сучасної психології: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка ; Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. — Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. — Вип. 4. — С. 181–193.

10. Молода сім'я в Україні: проблеми становлення та розвитку: тематична доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2002 року. — К. : Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. — 140 с.
11. Роджерс К. Клиент-центрированная психотерапия / К. Роджерс. — М. : Апрель Пресс ; ЭКСМО-Пресс, 2002. — 512 с.
12. Фрейд З. Избранное / З. Фрейд. — М. : АСТ ЛТД, 1998. — 448 с.
13. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. — М. : Прогресс, 1996. — 340 с.
14. Maslow A. H. Motivation and personality / A. H. Maslow. — N.Y., 1954. — 411 p.

TEENAGER'S FORMATION IN TRANSFORMATIONAL PERIOD

Dissertation is extremely relevant to educational and developmental psychology issue of the impact of social change on personality in adolescence as a psychological change in the structure of the individual in the individual development can not be imagined outside the categories of historical time.

It is noted that the formation of adolescent personality play a role not only biological and physiological maturation processes (eg, growth and change in the muscular and skeletal systems), but also development, that change of mental functions and personality as a whole, which takes place in collaboration with other people and the capture of the leading educational activity. Thus it is important to the environment surrounding the teenager.

The analysis of the various approaches to psychological crisis of adolescence. Noted a close relationship especially the formation of a teenager on the state of the family, as the specificity of family relationships could be traumatic for a teenager as well as exculpatory factor, educational transformations that are primarily related to the humanization of educational space, the processes taking place in society and the state. We found that the social transformations led to changes in social attitudes, stereotypes, values, worldview, active forms of modern teenagers. The future system of organized long-term research is essential to understand in which areas and how these changes occur pace which type or types of personalities are formed. Accumulation of relevant empirical data and theoretical generalizations — a necessary condition for constructing a theory of personality in terms of social change on the one hand, and theories of personality in time and life-time history on the other.